

Prof. dr. Nikola Božilović
Univerzitet u Nišu / University of Niš
Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy

UDK 316.7 (497.11)

Pregledni naučni članak

**IDENTITETI, ANTIZAPADNJAŠTVO I ANTIAMERIKANIZAM
U KULTURI SRPSKOG DRUŠTVA**

**IDENTITIES, ANTI-WESTERNISM AND ANTI-AMERICANISM
IN THE CULTURE OF SERBIAN SOCIETY**

Sažetak

Autor ovoga članka postavlja i nastoji da dokaže hipotezu po kojoj su antizapadnjaštvo i antiamerikanizam čvrsto ugrađeni u životni stil „prosečnog“ Srbina i da ih je teško istrgnuti iz njegovog identiteta. Periodi kulturne istorije Srbije vezani za promenu identiteta i „antiamerički“ životni stil u ovome radu uslovno se nazivaju predsocijalističkim, socijalističkim i postsocijalističkim i u svakom od njih nastoje se iznaći krucijalni razlozi (uzroci i posledice) antizapadnog i antiameričkog raspoloženja. Paradoksalno je da se ovo stanje ne menja više od dva veka unatrag, čak ni onda kada postoji svest o njegovoj štetnosti po interese sopstvenog društva i kulture. Takvi stavovi nisu samonikli u narodu, već su po pravilu konstruisani u krugovima vladajućih srpskih elita i koriste se kao političko sredstvo za manipulaciju, u cilju prisvajanja ili produženja vlasti. Koristeći prevashodno sociološki metod, autor pod istraživačku lupu retrospektivno stavlja kulturu Srbije, kako bi dokazao da se u smislu konstrukcije identiteta u dugom istorijskom periodu malo toga promenilo. Danas, u doba postmoderne kulture Srbija je i dalje u stanju predmodernosti – identiteti su u krizi jer se još uvek većinski doživljavaju kao statični i striktno određeni, a ne kao pluralni, fluidni i fragmentarni.

Ključne reči: *identiteti, kultura Srbije, antiamerikanizam, životni stil, kosovski mit, retraditionalizacija društva, ksenofobija*

Summary

The author of this paper puts forward, and attempts to prove, the hypothesis that anti-Westernism and anti-Americanism are firmly embedded in the lifestyle of an “average” Serb and that it is very difficult to extract them from their identity. The periods of Serbian cultural history related to the change in identity and the “anti-American” lifestyle are provisionally called presocialist, socialist and postsocialist in this paper, and in each of them the author searches for crucial reasons (causes and effects) behind the anti-Western and anti-American sentiment. It is paradoxical

that this state has not changed for more than two centuries now, not even during those times when the awareness of its harmfulness to the interests of one's society and culture was present. Such attitudes have not sprung forth from the people themselves but have by rule been constructed in the circles of the governing Serbian elites and have been used as a political means of manipulation, all with the aim of acquiring or extending power. Using a primarily sociological method, the author scrutinizes the culture of Serbia retrospectively, so as to show how little has changed in the sense of the construction of identities in this long historical period. Today, in the era of postmodern culture, Serbia remains in the state of premodernity – identities are in crisis since they are still predominantly perceived as static and strictly determined, and not plural, fluid and fragmentary.

Key words: *identities, culture of Serbia, anti-Americanism, lifestyle, Kosovo myth, retraditionalization of society, xenophobia*

Uvod

Malo je onih ljudi u Srbiji koji bi, govoreći o svom karakteru, primenili na njega osobine kakve su, recimo, udvoričko ponašanje, snishodljivost, poltronstvo, neumerenost, javašluk, koristoljublje ili sklonost ka korupciji (Jovanović 2008). Još manje njih bi se prepoznalo u manama koje je Rudolf Arčibald Rajs (Reiss) pripisivao srpskom mentalitetu koji, prema njemu, između ostalog, čine: nerad, klanjanje bogatstvu, nezahvalnost, ksenofobičnost, ljubomora, površnost ili podmitljivost (Rajs 2006).¹ Naravno, većina bi bila u pravu kada je u pitanju lični ili personalni identitet, jer teško je verovati da se u jednoj ličnosti mogu sabrati sve ove negativne osobine. Kada je, pak, u pitanju kolektivni, a poglavito nacionalni identitet (iliti skup svojstava koji se nekada nazivao nacionalnim karakterom), kod mnogih pripadnika srpske nacije se te osobine mogu identifikovati sa puno više pouzdanja. Ima, međutim, još nečeg što srpski nacionalni karakter čini posebnim u odnosu na druge pripadnike Balkana – reč je o nekoj čudnoj, gotovo iracionalnoj netrpeljivosti prema Americi i svemu što dolazi sa Zapada. Možda prejako zvuči, ali ima indicija za konstataciju da je tradicionalni prezir prema američkoj kulturi, budući da je politički indukovan, usađen u manjoj ili većoj meri u karakter srpskog nacionalnog identiteta.

---

¹ Rajs je uz naslov knjige *Čujte, Srbi!* dao i jedan dobronameran ali opominjući podnaslov „Čuvajte se sebe!“.

Uputno je na početku distingvirati osnovne pojmove – identiteta, načina života i stila života. Sociološki pojam nacionalnog identiteta je u nekoj mjeri blizak pojmu nacionalnog karaktera onakvom kakvim ga određuje antropološkinja Margaret Mid (Mead): „Pravilnosti u karakteru među članovima jedne nacionalne grupe koje se mogu pripisati faktorima zajedničke nacionalne pripadnosti i pratećih institucionalnih korelata – jezičke upotrebe u nacionalnim razmerima, zajedničkih zakona, ekonomske delatnosti, oblika obrazovanja itd.“ (Mid 1972: 559). Slično tome, u kolektivnom identitetu povezuju se poreklo i istorija, prošlost i budućnost, ukorenjenost u tradiciju i rituali koji se praktikuju u kolektivnim svečanostima i proslavama, učvršćujući osećanje pripadnosti i solidarnosti (Golubović 1999a: 28). Na kraju, kulturni identitet koji je integralni deo kolektivnih identiteta, a neodvojiv i od nacionalnih odrednica, predstavlja sintezu (strukturu, a ne puku sumu ili konglomerat) svih materijalnih i duhovnih tvorevina, u smislu da odgovara na brojne potrebe određenog nacionalnog i sociokulturnog prostora, što ga čini posebnim, vlastitim, autohtonim, pa time i autentičnim (Skledar 2012: 139). U sociologiji je pojam načina života višedimenzionalan, disperzivan, nedovoljno teorijski razrađen i po obimu širok toliko da je gotovo neupotrebljiv jer se odnosi na čitavu kulturu u svakodnevlju (Spasić 2004: 170). Mnogo određeniji je pojam stila života, koji nosi prevashodno konotaciju simboličkog i (sub)kulturnog i uvek je u čvrstoj vezi sa društvenom raslojenošću, a takođe i sa identitetskom pripadnošću. Preko životnih stilova kristališu se individualni i društveni identiteti, a posebno oni koji su simbolički, to jest kulturno profilisani. Ako se stilovi života u Srbiji (o kojima je ovde reč) dovedu u vezu sa zapadnjačkim pogledima na svet, postoji jedna signifikantna odlika koja nije karakteristična za sve zemlje na prostoru Balkana.

U odnosu prema Zapadu, Americi i Amerikancima, u Srbiji su karakteristična najmanje tri neobjašnjiva paradoksa. Prvi i glavni tiče se fakta da su u oba svetska rata Amerikanci i Srbi bili na istoj strani. SAD su, dok još nisu ušle u Veliki rat i pristupile silama Antante 1917, slale hiljade tona humanitarne pomoći i velike količine novca građanima Srbije, namenjene za ishranu civilnog stanovništva, izbeglice, ratnu siročad, nabavku semena za žetvu, borbu protiv tifusa i drugo. Savezništvo SAD i Srbije u Drugom svetskom ratu takođe je bilo iskreno i neupitno. Drugi paradoks tiče se većine naših sunarodnika savremenika koji nemaju ništa protiv toga da žive načinom života jednog prosečnog Amerikanca, kada su u pitanju materijalni uslovi. Ali u pogledima na svet, političkim i duhovnim preokupacijama najveći procenat njih ima izrazito antizapadno (čitaj antiameričko) raspoloženje. I na kraju, treći paradoks je izražen brojkama

koje neborivo govore o tome da su SAD i zemlje Evropske unije od 2000. godine do danas dostavile Srbiji skoro četiri milijarde evra bespovratne pomoći. Prema zvaničnim informacijama SAD, Srbija je samo od Amerike do danas dobila skoro milijardu dolara bespovratne pomoći. Građani Srbije nedovoljno znaju kolika je pomoć Zapada i imaju utisak da je njihova zemlja mnogo više pomoći dobila od Rusije, Kine ili Japana. Ivan Vujačić, nekadašnji ambasador Srbije u Vašingtonu, smatra da su informacije o pomoći Zapada njegovoj zemlji zatrpane odnosom tabloidnih medija koji ga tretiraju kao neprijatelja. Animositet prema Zapadu je takođe najviše vezan za pitanje Kosova, kao što se u nedogled ponavlja delimično istinita priča o Rusiji kao „velikom prijatelju“ (<https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-eu-pomoc-sad-rusija-gra%C4%91ani-neznanje/29230454.html>). Napred rečeno je izazovno za sociološka promišljanja i analize, možda baš i zato što deluje previše groteskno.

Nevolje sa identitetima (koreni srpskog antizapadnjaštva)

Identitet se u najširem smislu reči shvata kao bitno svojstvo ljudske i društvene egzistencije, jer određuje odnos čoveka prema sebi i drugome u okolnom svetu. Pomoću oblikovanja ličnog identiteta čovek postaje objektivno prepoznatljiv u svom okruženju, bilo kao individua ili kao član neke društvene grupe. Međutim, formiranje identiteta prate brojne teškoće koje govore o tome da nije reč o jednosmernom i automatskom već o višestrukome i recipročnom procesu. Zbog toga su identiteti već u samom začetku njihovog konstituisanja neprestano suočeni sa opasnostima zapadanja u krizu. U slučaju Srbije, ova činjenica je više nego očigledna.

Osnov za identifikaciju u kulturi srpskog društva nalazi se u mitu o „dve Srbije“ koji počiva na stereotipnom predstavljanju. Stereotipi su se vremenom sa spoljašnjeg plana preivali na unutrašnji, pa se (re)pozicioniranje Srbije danas, koliko i juče, tiče rekonstrukcije identiteta i promišlja u relacijama „mi“ i „drugi“. Ovde su jasno ocrtane simboličke granice i povučena skoro nepremostiva demarkaciona linija između „nas“ koji smo uredi i „drugih“, kod kojih je kaos (Rogač Mijatović 2014: 121). Identifikacioni modeli predstavljeni su kao zone sukoba koje postoje između antonima kao što su: tradicionalno – moderno, Istok – Zapad, nacionalno – građansko, patriotsko – kosmopolitsko. Očigledno se radi o simboličkim konstrukcijama, ali one u stvarnom životu Srbije važe kao pravilo. Kao da Balkan nije sastavni deo Evrope, da nacionalna kultura ne može (ko)egzistirati sa građanskim pravilima ponašanja ili, pak, da svaka modernost ne počiva na tekovinama i obrascima određene kulturne tradicije.

Teškoće formiranja fleksibilnog odnosa prema sebi i drugima u nas proizlaze prevashodno iz jakog i neracionalnog otpora prema modernizaciji (evropeizaciji, mondijalizaciji, kosmopolitizmu) srpskog društva u celini. U najkraćem, srpska politička kultura dugo je ostajala u granicama predmodernog, gde se politička stranka doživljava(la) kao porodica, a partijski vođa kao otac (Stojanović 2010: 39). U društvu koje sebe smatra organskom tvorevinom dominira patrijarhalni identitet koji je vazda povezan sa strahom od gubitka nacionalnih osobenosti. Tradicionalni konzervativci, naime, shvataju društvo kao organizam, živo biće u kome celina natkriljuje njegove pojedinačne delove. Odatle kod njih proističe izražena vera u autoritet, podržavanje nacionalnih vrednosti kao zaloga patriotizma i protivljenje svakom vidu kulturnog pluralizma (upor. Hejvud 2005).

Gledano očima sociologa, tradicionalizmu pripadaju predindustrijska društva za koja se vezuju nekritička svest prema tradiciji, instrumentalizacija tradicije u političke svrhe, potpuno oslanjanje na prošlost, te otpor prema idejama moderne civilizacije (poput individualizma, ličnih prava i sloboda i dr.). Posledično, manipulacija tradicionalizmom je paradoksalna i po društvo opasna, jer se vlast uspešno održava dok zajednica užasno propada (Čupić 2014: 117). Stvari nisu bitno drugačije ni kada su u pitanju identiteti. I danas je u Srbiji dominantno shvatanje da su identiteti zadati i nepromenljivi. Kao u nekadašnjem srodničkom sistemu, socijalni status individue smatra se strogo fiksiranim, a mesto svakog pojedinca u društvu striktno određenim. U tim okolnostima pružaju se snažni otpori modernosti i njenim atributima koji podrazumevaju pluralitet interpretacija i slobodu izbora identiteta.

U trenutku obnavljanja srpske države u XIX veku aktuelan je bio spor o stranim uticajima, pre svih uticajima koji dolaze sa Zapada. Međutim, protivnici zapadnih vrednosti nisu bili u stanju protiv staviti domaće obrasce, već su i njihovi kulturni obrasci opet bili tuđinski. Oni su poglavito bili protiv Ustava iz 1888. koji je urađen po modernom evropskom modelu,² a koji je zaveden od parlamentarnog režima. Zanimljivo je da su antizapadnjaci (antimodernisti), piše Slobodan Jovanović, čitavu državu želeli urediti po modelu zadruge, smatrajući da bi ta ustanova najbolje odgovarala našem nacionalnom karakteru (sic!). U zadruzi, starešina se dogovara o svemu sa ostalim zadrugarima, ali posle toga odlučuje on sam: kako u zadruzi tako i u državi. Pišući o tome kritički i analitički zrelo, Jovanović poentira: „Urediti celu državu po obrascu jedne razgranate seoske

---

² Ovaj ustav, koji je bio zasnovan na modelu belgijskog ustava iz 1831. godine, a koji je važio za temelj klasične ustavne i parlamentarne monarhije, u pravnoj istoriji smatra se vrhuncem procesa političke modernizacije i liberalizacije Srbije – pa time i njene evropeizacije (Stojanović 2010: 30).

porodice, i voditi njene poslove po običnom zdravom razumu jednog seoskog domaćina, to je i ranije, a kamoli danas u doba tako mnogobrojnih i složenih državnih zadataka, bila čista utopija“ (Jovanović 2005: 59). Ako je taj model bio anahron pred kraj XIX veka, u vreme Kraljevine Srbije, neshvatljivo je da on ima velikih pobornika i danas u eri globalizacije, digitalne revolucije, povećane opšte i medijske pismenosti.

Priča o identitetima u Srbiji ne može biti potpuna niti se privesti kraju dok se u nju ne unese „kosovski arhetip“. Kosovski mit kao spoj nacionalnog i religijskog mita u određenim istorijskim periodima stvarao se vekovima i služio je za konstrukciju prošlosti u narativnoj svesti naroda – veli Ljiljana Rogač Mijatović. Konstrukcija srpskog nacionalnog identiteta počiva na mitskim aspektima i, kao takva, ona je veoma prikladna za političku upotrebu od svake vlasti. Fraze o Kosovu kao „kolevci srpstva“ dobro su ugrađene u temelje srpskog nacionalnog identiteta. Ali ako se Srbija iskreno želi pridružiti zajednici modernih evropskih zemalja, ona mora uspostaviti kritički odnos prema istorijskoj realnosti i napustiti iracionalnu logiku koja se, ne mareći za činjenice, uključuje u ideološke konstrukcije koje realnost zamenjuju mitskom pseudostvarnošću (videti: Rogač Mijatović 2014: 100–102).

Od polovine XX veka došlo je do korenitih promena društvene strukture u Srbiji kao jednoj od republika socijalističke Jugoslavije, koje su (promene) dovele i do izvesnih pomaka koji se tiču konstrukcije identiteta. Tada je otvoreno pitanje novih relacija između društva, kulture, srpske tradicije, nastupa modernosti i identiteta. Sa tim promenama posebno su aktuelizovani pojmovi amerikanizma i antiamerikanizacije.

Socijalistički (anti)amerikanizam

Kao posle svih velikih ratova, tako je i posle Drugog svetskog rata nastupio period konsolidacije i uspostavljanja novih društvenih odnosa unutar svih zemalja i međusobno. Među osnovnim činiocima koji su uticali na socijalne promene dominantni su bili oni demografske i kulturološke prirode. Začeci transformacija u svetu javljaju se najpre u naprednim zemljama kakve su bile Sjedinjene Američke Države, a potom i zemlje Zapadne Evrope. Rast nataliteta posle 1946. godine bio je intenzivan u smislu da je doveo do značajnog podmlađivanja američkog stanovništva. Taj trend kolokvijalno je poznat kao *baby-boom* i koristi se kao izraz za generacije rođene za vreme demografske eksplozije u SAD. Novoj generaciji bio je omogućen kvalitet života u potrošačkom društvu relativnog materijalnog obilja. Omladina

Amerike već tokom pedesetih godina bori se za više slobode dovodeći u pitanje postojeće vrednosti.

Istovremeno dolazi do bujanja popularne kulture koja unosi duboke promene u društvu, u tolikoj meri da rokenrol kao mejnstrim muzika ranih šezdesetih postaje glavno sredstvo bunta i izražavanja kontrakulture. *Beat generation* iz sredine pedesetih i buntovnici šezdesetih sve više inspirišu i nove generacije izvan Sjedinjenih Država na pobunu i promene u svojim sredinama. Privlačnost američkog novog puta i izazovi koji otvaraju horizonte željenog za mlade širom sveta mogu se delom objasniti bliskošću, spontanošću i prirodnošću bitničke generacije i njihove kulture koja ponavlja nauk istorije da je Amerika nastala sažimanjem raznolikog, a ne podvajanjem i represijom (Mašović 2002: 619). U svemu tome najznačajnija je bila činjenica da je kontrakultura, uključujući rok-muziku, bitnike, hipi pokret i studentsku „novu levicu“, ubrzano i gotovo nesmetano prelazila granice šireći duh kosmopolitizma. Kontrakultura je, inače, utemeljena na ličnom i dubokom osećanju zajedništva, na kritici industrijskih vrednosti i tehnokratije. Osnovni kriterij društvenih vrednosti kod njenih nosilaca prebacuje se sa kvantiteta na kvalitet ljudskog života (Roszak 1978: 154).

Iako je Amerika mnogo više od skupa uvreženih stereotipa o njoj (koka-kola, Mekdonalds, Diznilend, džez, žvakaće gume, holivudska produkcija, „levis“ farmerke), ona je upravo preko ovih stereotipa kao kulturnih simbola *američkog načina života* organizovano i planski izgradila svoj imidž, izrastajući u vodeću silu XX veka. Teško je pojam amerikanizacije izraziti u jednoj frazi, ali, u najkraćem, pod njim se podrazumevaju procesi američkih uticaja na ostatak sveta, a oni se odnose na podražavanje američkog u formi, stilu i karakteru ili, opšte uzev, padanje pod američki uticaj ili kontrolu. Prema tome, proces amerikanizacije sveta uticao je na politiku, ekonomiju i tehnologiju, a ništa manje na mentalitet, običaje, ponašanje i sistem vrednosti društava i država na celoj planeti (Vučetić 2012: 27). U svetu u razvoju antiamerikanizam i antizapadnjaštvo smatraju se nerazdvojnim od globalizacije, a ona se doživljava (ne samo u islamskim društvima) kao projekat kojim se bogate zemlje dodatno bogate na račun siromašnih (Gidens 2005: 14). Mada u tvrdnji da je Amerika uspela da projektuje model globalizacije po svojim uzorima ima dosta istine, ima i preterivanja jer je svet danas u geopolitičkom smislu sve više policentričan, a bar još nekoliko država steklo je reputaciju velikih sila.

Amerikanizacija kao stil života³ naišla je na plodno tle na prostorima nekadašnje SFRJ. Srbija pritom ni po čemu nije bila izuzetak. Sledi mala, ali neophodna digresija: šezdesetih godina minulog veka popularna kultura u svetu polako preuzima primat od tzv. visoke kulture, postajući u pozitivnom smislu kulturni mejnstrim. Oko sredine XX veka mladost se vidljivo izdiže iznad starosti gurajući je na društvene i kulturne margine: stvara se klasa mladalačkog doba ne samo u civilizaciji Zapada već u svetskim razmerima. Pritom se mladalačka senzibilnost uvlači u masovnu kulturu, koja razara gerontokratske vrednosti, oblikuje veličanje mladalačkih vrednosti i prihvata deo iskustava mladalačkog doba (Moren 1979: 191). Ove sociološke napomene važne su za procese koji zahvataju kulturu socijalističke Jugoslavije.

Džez, rokenrol i holivudski filmovi bili su za mlade Jugoslovene izazov kome se nije moglo odoleti.⁴ Proces akulturacije zahvatio je čitavo jugoslovensko društvo, uključujući kulturu svakodnevnog života koja se odnosila na kupovinu u samoposlugama jednako kao na konzumiranje koka-kole ili nošenje džinsa. Pritom je došlo do spajanja naizgled nespojivih stvari – komunističke ideologije i kapitalističkih potrošačkih navika. zanimljivo je, kada je pozapadnjačenje Srbije i Jugoslavije u pitanju, da američki uticaji nisu uvek dolazili direktno iz Amerike već su često bili posredovani preko drugih evropskih zemalja. U našem slučaju, najviše je dolazilo do cvetanja kulturnih odnosa između Italije (kao „najbližeg Zapada“) i Jugoslavije. Italijanski uticaj bio je vidljiv u potrošačkoj, popularnoj, masovnoj i medijskoj kulturi. Uticaj italijanske nacionalne televizije (RAI) bio je presudan u formiranju modernog ukusa na našim prostorima, a on je građen preko prenosa festivala popularne muzike, kao što je Sanremo, putem rediteljske i glumačke razmene u filmovima, zatim zahvaljujući filmskim i TV-koprodukcijama, ali i preko raznih modnih (ili pomodarskih) navika poput kupovine vespi, mantila „šušlavaca“ i niza sitnica u vidu modnih odevnih predmeta kupljenih u Trstu u kome su mnogi Jugosloveni prvi put mogli da osete duh Zapada (Rolandi 2015).

---

³ Amerikanizacija je uvek išla „pod ruku“ sa vesternizacijom, da bi u eri globalizacije čak došlo do poistovećivanja ta dva pojma. Suštinski, vesternizacija ili pozapadnjačenje predstavlja integrisanje zapadnih (a ne samo američkih) vrednosti u kulturu koja pripada drugom civilizacijskom krugu.

⁴ Kada se sudi po repertoaru beogradskih bioskopa, očigledno je da početnu poratnu dominaciju ruskih filmova od pedesetih godina zamenjuje „američka struja“, za kojom slede britanska, italijanska i francuska. Statističari beleže da je 1944. godine američki film participirao u redovnoj distribuciji sa 30,89 odsto, prve poratne godine sa 40,79 odsto, a da je već 1955. pokrивao 55,14 odsto ukupnog repertoara (videti: Dević 2016).

SFR Jugoslavija je u odnosu na zemlje „realnog socijalizma“ ipak bila izuzetak, a ne pravilo. Amerikanizacija na njenim prostorima bila je i svojevrsna desovjetizacija, a otklon od rigidnih sovjetskih uticaja sticajem okolnosti događao se baš u vreme kada su SAD počele antisovjetsku propagandu (1949). Postepena ali radikalna promena spoljnopolitičkog kursa Jugoslavije bila je ohrabrivana od SAD finansijskom i ekonomskom pomoći. Sve su to bili dobri preduslovi za promene u sferi kulture i okretanje Jugoslavije Zapadu (Janjetović 2011: 41). Na tlu zemlje u kojoj je Srbija često imala vodeću ulogu napravljeni su spojevi koji su dotad bili nezamislivi, u kojima su kapitalističke vrednosti gotovo bez otpora bile „nakalemljene“ na ideologiju zasnovanu na sasvim suprotnim vrednostima. „Antinomije jugosocijalizma ogledale su se u tome što je to društvo bilo jednopartijsko, sa planskom (‘dirigovanom’) privredom i društvenom svojinom kao glavnim svojinskim modelom, a opet, ono je kosmopolitsko i internacionalno po opredeljenju i otvoreno za osnovne vrednosti zapadne demokratije (makar za one koje nisu osporavale njegov politički sistem)“ (Božilović 2014b: 232).

Sveukupnom politikom otvaranja države prema kulturnim projektima iz Amerike (kakvi su džez i rokenrol) jugoslovensko društvo se nije promenilo u onoj meri koju je Zapad priželjkivao – ideologija je ostala netaknuta, „komandna“ privreda bila je dominantna, za ljudska prava i slobode postojale su granice koje je određivao režim. Ali to društvo bilo je otvoreno za uticaje spolja, što se odrazilo na formiranje prozapadnih pogleda i stavova nekoliko generacija (Vučetić 2012: 222). Amerika je za mlade Jugoslovane (sa bilo kojim nacionalnim predznakom) bila cilj kome se težilo, ideal kome se iskreno išlo ususret. O tome svedoče i sledeći stihovi iz pesme „Amerika“, poznate beogradske rok-grupe Ekatarina Velika, napisane potkraj osamdesetih, takoreći u samrtnom času socijalističke Jugoslavije.

*Ljudi odlaze
i odlaze i odlaze
ovde je dosadno, svi su pobjegli
na neko zabavnije mesto
Daleko je
daleko je Amerika*

.....
.....

*Tamo je cilj, tamo je put
tamo je znak
tamo je Amerika*

Omladinu prvih posleratnih generacija u Jugoslaviji, a dakako i u Srbiji, povezivalo je sa američkom antiratnom omladinom više stvari. Pored pacifističkog opredeljenja, tu se mogu uvrstiti antisegregacionizam, antiimperijalizam, antirasizam i slični pojmovi sa prefiksom „anti“, koji se tiču različitih praksi uperenih protiv ljudskih prava i nejednakosti svih oblika. Kao nosioci pacifističkih i slobodarskih poruka, omiljene ličnosti među našom tadašnjom omladinom bili su, pre svih, protestni pevači Bob Dilan (Dylan) i Džoan Baez (Baez). Solidarnost je iskazivana prema „bitničkom pokretu“ u celosti jer su se protestne pesme i folk-muzika bitničke kulture u smislu političke angažovanosti našle nasuprot imperijalizmu, državnoj politici SAD. Sve u svemu, sticaj okolnosti i društveno-politička situacija u svetu omogućili su ukrštanje tadašnje partijske i državne ideologije Jugoslavije i levičarskih poruka bitnika i hipika.

Jasno je da se, uslovno nazvani, identiteti kapitalističkog i socijalističkog čoveka ne mogu poklopiti. S druge strane, očigledno je da su se stavovi američke (zapadne) i jugoslovenske (socijalističke) omladine bitno približili. Bliskost je postojala samo na generacijskom nivou, a kuriozitet predstavlja činjenica da su posleratne generacije u globalnim razmerima bile jedinstvenije od bilo kog klasnog i nacionalnog odnosa u okviru jednog te istog društva. To je bilo moguće jer su mladi toga vremena bili u biti anacionalni (ili bar ne nacionalno opredeljeni i ostrašćeni u današnjem smislu reči). S druge strane, omladina Jugoslavije je još uvek imala veru u mit o „američkom snu“. Otuda tolika mogućnost identitetskog usaglašavanja i prilagođavanja.

Napred rečeno ne sugerise asimilaciju jugoslovenske i srpske kulture od američke kulture. I pored iskazanih bliskosti, i jedna i druga zadržale su svoju autonomnost makar se ona, kao u našem slučaju, iskazivala kroz reinterpretaciju stranih formi. Dve kulture su kroz komunikaciju uspele da iznađu čvorna mesta međusobne povezanosti i saradnje, dok su njihove države institucionalno i ideološki i dalje stajale na suprotnim polovima. Opet, u samom jugoslovenskom društvu postojale su velike nesuglasice i identitetske raznolikosti između roditelja i njihove dece. Njihovi identiteti oblikovani su često u suprotnim smerovima. Naime, u duhu dobro znane tradicije zadržan je poznat antiamerički i antizapadni stav („truli Zapad“, „divlji Zapad“, „svetski policajci“, „zapadna dekadencija“ i sl.), ali mahom kod starijih ili rusofilski nastrojenih generacija. Ti ljudi su, zanimljivo, bili više zabrinuti za rasne nejednakosti i indijansko pitanje u SAD nego za pitanja o ljudskim slobodama u svojoj zemlji. Međutim, osim nekog unutrašnjeg otpora ili individualnih frustracija prema zapadnjačkom načinu

života, kod njih nije bilo nekih ekstremnih ispada. Jugoslovenska omladina, pak, prevashodno intelektualna, studentska i urbana, bila je otvoreno prozapadno orijentisana. Podela po nacionalnoj osnovi gotovo da nije bilo jer je većina mladih sebe svrstavala u Jugoslovane i podržavala je pripadnost „jugoslovenskoj naciji“. Po mnogim karakteristikama njihov identitet bio je jugoslovenski *par excellence*.

Ako je amerikanizacija kulture u XX veku bila karakteristika jugoslovenskog perioda, onda su u narednom, postsocijalističkom periodu u Srbiji glavne odlike i društva i kulture antizapadnjaštvo, rusofilstvo i manje-više otvoreni antiamerikanizam, koje su (odlike) udarile vidljiv pečat na uobličavanje kolektivnih i personalnih identiteta.

Postsocijalistički antiamerikanizam

Srbija je tokom poslednjih dve stotine i nešto više godina prošla kroz tri faze. Ako socijalizam odredimo kao središnju fazu i nekakav orijentacioni reper, onda prvu fazu koja se odnosi na period Kraljevine Srbije (1882–1903) uslovno možemo nazvati *predsocijalističkom*. U formaciji *socijalističkog* uređenja društva Srbija je živela nakon savezničke pobeđe u Drugom svetskom ratu do raspada SFR Jugoslavije početkom devedesetih godina XX veka, dok se treći period, *postsocijalistički*, odnosi na razdoblje od poslednjih tridesetak godina. U mnogim elementima Srbija se ne razlikuje od drugih postsocijalističkih društava Balkana, ali je signifikantno specifikuje jedna činjenica: često nesaglasan odnos vlasti i većine građanstva prema politici, ali i pogled na svet ljudi s one strane Atlantika. Takav stav je manje ili više prisutan tokom svih pomenutih faza u političkom i sociokulturnom životu Srbije.

Posle sloma socijalizma, sve zemlje bivšeg Istočnog bloka, kao i Jugoslavija, našle su se pred sudbinskim pitanjem: Kojim putem dalje? Zbog raskoraka u kojem su se zatekle, one su nazvane zemljama u „tranziciji“ pod kojom se, generalno, podrazumevaju procesi prelaza iz prekapitalističkog u kapitalistički sistem (Godelier 1987). Problem je time bio samo naznačen jer prelaz iz totalitarnih i autokratskih režima ne vodi uvek i automatski u demokratsku transformaciju. Osim toga, transformacije tih društava bile su više deklarativne nego stvarne, pa se umesto uvođenja novih vrednosti išlo retrogradnom putanjom, ka periodu izgradnje nacija-država. Kada postsocijalistička društva ne pođu putem demokratije već retradicionalizacije, po pravilu dolazi do obnavljanja autoritarnih režima, povratka tradicijama i njihove reinterpretacije (opširnije: Prošić-Dvornić

1994). Zbog novonastale situacije pune iskušenja i nepoznanica, ta društva upadaju u tzv. krizu identiteta. Rečeno navodi na zaključak da promena sistema ne dovodi automatski do promene svesti, koja, da bi bila potpuna, zahteva daleko duži period vremena.

Pojam „postsocijalizam“ obuhvata široku lepezu bivših socijalističkih društava u tranziciji, ali svako društvo bira sopstveni put razvoja. U slučaju postsocijalističke Jugoslavije, konkretno Republike Srbije, došlo je do obnavljanja autoritarnog sistema u manje ili više prikrivenom ruhu deklarisanе demokratske transformacije. Ovom prilikom izvršena je zamena jednog vida (komunističke) indoktrinacije drugim vidom (nacionalističke ili religiozno-pravoslavne) indoktrinacije. Srbija nije mogla da izbegne pseudopluralizam koji karakteriše sva postsocijalistička društva, a koji iza maske višepartijnosti i različitih „izbora“ zapravo obnavlja jednoulje (Golubović 1999b: 60–61). Ispostavilo se da nije bilo dovoljno deklarativno (pa i zakonski) opredeliti se za demokratska načela (parlamentarizam, višestranačje, tržišno privređivanje, vladavina prava) da bi ona u potpunosti zaživela.

Puna dva veka u Srbiji, od početka XIX veka, postoje trvenja oko puteva i smernica njenog razvoja. U isto vreme na ovim prostorima traje i potraga za identitetom, koja se podudara sa začetkom stvaranja moderne države-nacije (Lazić 2005: 13). Shvatanja su duboko polarizovana oko pitanja da li naša zemlja treba da bude zatvorena u ljušturi sopstvene tradicije ili da budućnost potraži u sklopu modernizacijskih trendova kakvi postoje u Americi i na evropskom Zapadu.⁵ Ambivalentni stavovi povodom toga zaustavljali su Srbiju u ekonomskom, tehnološkom, političkom i kulturnom pogledu. Stvari se dodatno komplikuju time što je tradicija puna paradoksa, zbog čega njena tumačenja mogu biti raznolika. I u njoj samoj dolazi do „unutrašnjeg sukoba“ jer ono što prelazi sa generacije na generaciju nužno se menja tokom prenošenja na novu generaciju (Berk 2010: 36). Zbog toga što tradicija postiže svrhu svog postojanja samo ako u njoj postoje snage koje pospešuju modernost, poželjan je nekakav srednji put, a on je u Srbiji imao

---

⁵ Ivan Čolović izdvaja tri glavna pristupa ovoj temi. Jedan deo zastupa srpska politička i kulturna elita poznata pod imenom „građanska“ ili „druga“ Srbija. Ona želi da uredi društvo prema modernim demokratskim normama. Drugu vrstu pristupa zastupaju predstavnici tzv. srpskog patriotskog diskursa koji u današnjem širenju Zapadne Evrope na Balkan vide veliku opasnost po opstanak srpskog nacionalnog identiteta, a „odlazak u Evropu“ tumače kao suočavanje sa velikim poniženjima. Napose, treći pristup autor naziva „državnim“ jer se tu ulazak u Evropu predstavlja kao izbor bez alternative, ali ne i bez uslova, koji se svode na jedan – da priključenje EU ne bude „plaćeno“ odustajanjem od suvereniteta nad Kosovom kao „južnom srpskom pokrajinom“ (videti: Čolović 2014: 147–155).

najmanje pristalica. Dogle, jedni bi da samovoljno budu zatočnici tradicije, njeni robovi, dok bi drugi bili radi da nekritički prigrlje sve vrednosti koje dolaze sa „razvijenog“ Zapada i nakaleme ih na svoju kulturu.

Veliku kočnicu napretka srpskog društva, nekada i sad, predstavlja ideologija koja, po uzoru na rusko narodnjaštvo, stoji kao prepreka modernizaciji i evropeizaciji. I danas se nacionalni koncept stavlja ispred koncepta reformi i razvoja društva, a pluralizam se guši i diskredituje manihejskom podelom na patriote i izdajnike (Stojanović 2010: 83). Malo je primera svetlih trenutaka, kada se činilo da se zemlja vraća na put društvenog progressa i modernizacije koji je napustila početkom devedesetih. Posle pobede kandidata Demokratske opozicije Srbije na predsedničkim izborima i tzv. petooktobarske revolucije, 2000. godine došlo je do preuzimanja vlasti od demokratskih snaga. Srbija počinje da svoje institucije uređuje po ugledu na zapadnoevropska društva, a kulturni život osavremenjuje i modernizuje. Izlazak iz „gunja i opanka“, međutim, bio je kratkog daha jer ponovo dolazi do vraćanja na staro. Čitav proces retradicionalizacije i repatrijarhalizacije srpskog društva i kulture, to jest vraćanja anahronih vrednosti (porodičnih, verskih, moralnih, običajnih, estetskih) moguće je izraziti jednom kratkom i metaforičnom sentencom: „Od opanka do pankaa i natrag“ (videti: Božilović 2014a: 110). Ovde dolazimo do pitanja identiteta koja mogu predstavljati ključ za razumevanje srpske ksenofobije i animoziteta prema svemu što je strano i drugačije.

Identiteti u Srbiji proizlaze poglavito iz opcije *romantičarskog nacionalizma* nadahnutog nacionalističkom ideologijom. Ovaj tip nacionalizma ušančen je u etničkom identitetu koji spaja svakodnevni život sa vizionarskim idealizmom. Zato je on, prema mišljenju Terija Igltona (Eagleton), pre duhovni princip nego politički program i razlikuje se od građanskog nacionalizma koji se bavi pitanjima građanskih i političkih prava (Iglton 2017: 100). Savremene srbijanske političke elite pokazuju, makar verbalno, tendenciju ka uspostavljanju građanske identifikacije, koja je u odnosu na nacionalnu identifikaciju fleksibilnija i bliža evropskim vrednostima. Međutim, u praksi većinski deo populacije identifikuje se sa nacijom, čak i onda kada to ne ide u prilog ostvarivanju društvenih interesa. Zbog preferiranja nacionalnog, kod takvih elita javlja se pojačana težnja za integracijom koja teži homogenizaciji grupe iznutra i antagonizaciji prema spolja (Smith 1991: 179). Umesto kretanja ka modernim stilovima života, u Srbiji dolazi do okretanja prošlosti, prevelikog oslanjanja na nacionalnu tradiciju, na srednjovekovno ili vizantijsko nasleđe, pravoslavlje i

„svetosavski identitet“, sa tendencijom zatvaranja prema savremenom svetu.⁶ Nemački istoričar Klaus Buchenau (Buchenau) tvrdi da klerikalni krugovi, zapravo, svi pravoslavni antiglobalisti, smatraju da je novi svetski poredak zavera koja potiče iz Amerike, a kojoj je cilj rušenje pravoslavnih zemalja. Taj stav podržavaju skoro sve pravoslavne crkve, u čemu Srpska pravoslavna crkva nije izuzetak. U smislu odnosa prema Zapadu kao sistemu vrednosti, SPC i danas ima veliko uporište u srpskom narodu, poglavito kod omladinske desnice koja se služi antizapadnjaštvom kao ideologijom (Buchenau 2004).

U vreme SFRJ srpski nacionalni identitet je bio integrisan u okvir jugoslovenskog, a posle nestanka „velike zemlje“ njegova negativna svojstva dobijaju na zamahu i dolaze do izražaja, čak u ekstremnijem vidu nego ikada. Nazvati ih manama, kao što je to učinio Rajs, bio bi eufemizam za nešto što se prilično duboko usadilo u srž nacionalnog karaktera. Kulturni i nacionalni egoizam, partikularizam, samodovoljnost, etnocentrizam i etnofiletizam, kulturni provincijalizam, tradicionalni konzervativizam, kolektivni narcizam, začinjeni kič atributima kao što su mitomanija, malograđanština i idolopoklonstvo jesu osobine koje čine kolektivna (mentalitetska) obeležja jedne populacije i nemoguće ih je prevladati i isključiti nekom vrstom nacionalne politike i kulturne pedagogije. Na vrhu ove lestvice nalazi se ksenofobija, kao strah ili mržnja prema svemu što je strano ili drugačije od nas. O strancu se ovde misli na način kako ga je svojevremeno ocrtao Georg Zimel (Simmel), dakle ne kao o namerniku koji danas dolazi i sutra odlazi, već kao o nekom ko danas dolazi a sutra ostaje (videti: Zimel 2008).

Naravno, nisu ove osobine nikakva srpska specijalnost, jer se mogu naći i kod drugih naroda – na Balkanu, ali i šire, u Evropi i drugim kulturama sveta. Još poraznija je činjenica što one odlikuju takozvani primitivni mentalitet ili necivilizovane društvene skupine koje odbijaju da prihvate svaku vrstu promene. Istražujući tzv. primitivne kulture, Lisjen Levi-Bril (Lévy-Bruhl) je otkrio jedan specifičan oblik mržnje – mizoneizam iliti mržnju prema novom. U takvim kulturama napredni nazori protuslove tradicionalnim navikama ili predrasudama, te onaj ko se usudi da menja ustaljeni poredak izlaže se opasnosti da izgubi život (Lévy-Bruhl 1998: 313). I u Srbiji je bilo primera sa fatalnim završetkom životnih ciklusa istaknutih ličnosti koje su se usudile da učine modernizacijske iskorake u korist

---

⁶ Svaki povosno utemeljen identitet treba naći svoje mesto u širem društvenom i kulturnom okviru (danas u globalnom), u kome će se potvrditi kao vlastitost i vrednost. Za to je, pak, potrebna aktivna komunikacija sa svetom, koja ne znači utapanje u svet nego susret i dijalog s njim, te obostrano obogaćivanje i oplemenjivanje (Skledar 2012: 145).

progresu svoga društva.⁷ Otpori prema modernizaciji srpskog društva snažni su i danas jer se modernizacija oduvek poistovećivala sa usvajanjem pogleda na svet i kulturnih praksi Zapada i iz Amerike. I ne treba shvatiti da je antiameričko raspoloženje u Srbima nekakva biološka datost, fatalnost ili predestinirana kategorija koja se tiče samo ove nacije. Ono je samo politički instrumentalizovano i dugo održavano, u tolikoj meri da transcendirira istorijsko vreme i prelazi u, moglo bi se reći, metafizičko stanje.

Averzija prema svemu što dolazi izvana odnosi se na zapadnoevropske zemlje i SAD, a manje ili nimalo na ostali deo sveta – kao da srpska kultura ne pripada zapadnoj civilizaciji. U Srbiji se kao dodatni argumenti za takav stav danas navode: NATO-ovo bombardovanje Savezne Republike Jugoslavije 1999. godine, uvođenje ekonomskih sankcija, a potom priznavanje nezavisnosti Kosova od SAD i većine evropskih država, navodna pristrasnost haškog Međunarodnog suda pravde i slično. No, to su samo izgovori za nešto što je mnogo jače, a odnosi se na rezistentnost srbijanskih vlasti (različitih stranačkih opredeljenja) prema modernizaciji zemlje po zapadnom modelu. Intelektualna elita je po tim pitanjima takođe podeljena. Osim prozapadno i proevropski opredeljenih, ima i takvih koji su skeptični prema evropskim, a naročito NATO integracijama Srbije.

Mnogi empirijski nalazi potkrepljuju tezu o otklonu građana Srbije od SAD i Zapada uopšte, dok, se, nasuprot tome, potvrđuje naklonost prema Rusiji. Istraživanja pokazuju da građani kao najvećeg prijatelja Srbije u najvišem procentu vide Rusiju (41%), dok su Amerika i Francuska na samom dnu liste prijateljskih zemalja (svaka po 1%). Ovome u prilog svedoči i nalaz da bi čak 20% ispitanika volelo da u Srbiji vidi vojne baze Rusije, dok bi se za američke vojne baze opredelilo svega 2% anketiranih građana. Treba naglasiti da je prisutna naklonost prema Rusiji u većoj meri emocionalne prirode, dok pragmatični razlozi opredeljuju građane da se „okrenu“ Zapadu, pa bi tako najveći broj ispitanika voleo da živi u nekoj od zemalja Zapada, što bi preporučio i svojoj deci (<http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/kojem-bi-se-carstvu-priklonili--srbija-između-istoka-i-zapada/214>).

Jedno od mogućih objašnjenja prisustva antizapadnog raspoloženja u građanstvu Srbije danas može se potražiti i u preovlađujućem medijskom diskursu. Odnos građana prema Zapadu i Rusiji u velikoj meri formira se iz vrha vlasti, „odozgo“, i preko medija preliva sa političke elite na građane.

---

⁷ Knez Mihailo Obrenović, koji je u očima njegovih savremenika bio Evropejac i koji je važio za „prvog srpskog reformatora“, ubijen je 1868. u atentatu od konzervativaca. Na sličan način, takođe od „srpske ruke“, stradao je 2003. godine premijer Zoran Đinđić, koji je želeo da Srbiju demokratizuje po ugledu na zemlje razvijenog Zapada.

Podaci Biroa za društvena istraživanja, nakon sprovedenog monitoringa 2018, ukazuju da se mediji pretvaraju u sredstvo propagande u interesu vlasti i u skladu sa tim oblikuju svoje izveštavanje. Tako se, između ostalog, pokazalo da su kako u elektronskim tako i u štampanim medijima SAD pretežno negativno predstavljene, dok se o Rusiji kao političkom akteru izveštava u najmanje negativnom tonalitetu (više o tome videti na: http://www.birodi.rs/wp-content/uploads/2019/06/SVET-U-MEDIJIMA_web.pdf).

Zanimljivo je da postpetooktobarske vlasti različitih političko-ideoloških opredeljenja u Srbiji kreiraju javno mnjenje tako što, ne poštujući činjenice, forsiraju mantru o „tradicionalnom prijateljstvu“ sa Rusijom, podižući ga na pijedestal „bratske ljubavi“, dok se istinski dobri odnosi i istorijsko savezništvo sa Amerikom prećutkuju i potiskuju (Stojanović 2010: 275–276). O teškoćama prelaska na „zapadnu stranu granice“ piše Mladen Lazić i podseća da je srpski nacionalni identitet nalazio uporište u religijskom (pravoslavnom) činiocu, pa se u skladu sa tim Rusija ukazivala kao ključni nosilac nacionalnog opstanka (ovakav „izbor“ olakšavala je etnička, tj. slovenska srodnost stanovništva).

Za razliku od potencijalno nasilnih „neprijateljskih“ kultura, rusko uporište delovalo je na daljinu i bilo je mnogo više „zamišljeno“ nego stvarno. U tom smislu se „princip odbijanja“ nikada nije u širim razmerima uspostavio prema Rusiji. Poznato je, pak, da je „zamišljena zaštitnica“ često za to davala konkretne istorijske povode (npr. od vremena sklapanja Sanstefanskog mira kada je nedvosmisleno pokazala da je za čvršći, bugarski oslonac vlastitog prodora na jugozapad spremna da otvoreno deluje na štetu srpskih interesa, pa do NATO bombardovanja, stotinjak godina kasnije) (Lazić 2005: 15). Ovde se radi u pravom smislu reči o postupku „izmišljanja tradicije“, onakvom kakvim su ga videli Erik Hobsbom (Hobsbawm) i Terens Rejndžer (Ranger), nazivajući ga konstruisanim i formalno ustanovljenim (videti: Hobsbom i Rejndžer 2002). Nisu jasni pravi motivi vladajuće elite koja je, navodno, posvećena evrointegracijama zemlje, kada ona bez pokrića glorifikuje i hipertrofira prijateljske odnose Srbije i Rusije, dok se korektni (u nekim periodima istorije čak odlični) odnosi sa zemljama Zapada i SAD stavljaju „u zagrada“ ili prećutkuju – sve u želji da to iščili iz naše kulture pamćenja koja je uvek u bliskoj vezi sa konstrukcijom identiteta (Kuljić 2006: 10).

Kao i svi nedovršeni identiteti, tako je i ovaj srpski podložan uticajima i pritiscima koji dolaze iz spoljnog sveta, u konkretnom slučaju iz Rusije. Koristeći „meku moć“ (*soft power*), pojam koji je u opticaj uveo Džozef Naj

(Nye), Moskva čini proboj u medijskoj sferi suprotstavljajući se globalizacijskim trendovima i širenju zapadnih uticaja. Ona se svojski trudi da ostvari svoje ciljeve ne više tvrdom silom i podmićivanjem već oblikovanjem verovanja i percepcija putem određenih institucija, nevladinih organizacija i kulturnih resursa, pre svih Interneta i TV-kanala na vodećim svetskim jezicima (Kurjak 2016: 127–128). Zbog svega toga ne iznenađuju nalazi novih istraživanja po kojima u Srbiji opada broj onih koji se pozitivno izjašnjavaju za EU.⁸

Pošto je u viđenju Kremlja Srbija procenjena kao strateški važna tačka prema Evropi, ona je postala idealno mesto za ostvarenje strateških interesa Rusije, tog dalekog ali moćnog saveznika. Koristeći „meku moć“, Moskva čini proboj u medijskoj sferi suprotstavljajući se globalizacijskim trendovima i širenju zapadnih uticaja. Ruskim komponentu u srpskom identitetu, inače, posebno osnažuje proruski konzervativni blok koji ima za cilj „rusizaciju srpske nacije“. Jedan kuriozitet koji se tiče srpske privrženosti „majčici Rusiji“ – ta ljubav ni po čemu nije povezana sa bogatom kulturnom istorijom te zemlje i vodećim ličnostima ruske duhovnosti (sa Tolstojem, Dostojevskim, Čajkovskim, Stravinskim i Maljevičem, na primer) već isključivo sa ruskim autoritarizmom i politikom personifikovanom u aktuelnom predsedniku Putinu. Iz rečenog se može zaključiti da su antizapadnjaštvo i antiamerikanizam, uz maltene iznuđeno rusoljublje („putinizacija“), konstruisani u krugovima vladajućih srpskih elita. Mada su ugovori sa EU jedina sistemaska vrednost na koju se Srbija može osloniti,⁹ novi politički identitet formiran na evropskoj agendi ne pokazuje jasne obrise.

---

⁸ Specijalizovano istraživanje Evropske komisije Eurobarometar obuhvatilo je 28 članica EU i pet zemalja kandidata. Udeo ispitanika u Srbiji po pitanju raspoloženja prema EU je za pet procentnih poena niži (37 odsto) nego u prethodnom istraživanju, dok je onih sa negativnom slikom za isto toliko više nego nekoliko meseci ranije. Primera radi, među zemljama kandidatima za EU najviše je onih sa pozitivnom slikom o EU u Albaniji, čak 81 odsto, dok samo tri odsto Albanaca ima negativnu sliku. I u odnosu na ostale zemlje kandidate (Crna Gora, Severna Makedonija i Turska) Srbija se po tom pitanju nalazi na začelju (nav. prema: *Danas*, 7. avgust 2019, str. 6). Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=08&dd=06&nav_category=12&nav_id=1574471.

⁹ Sa više od tri milijarde evra bespovratne pomoći u proteklih 15 godina, EU je najveći donator u Srbiji, ali i prvi partner zemlje u podršci razvoju i tekućim reformama. Ujedno, Srbija je i najveći primalac donacija EU na Zapadnom Balkanu i jedan od najvećih na svetu (<https://europa.rs/pomoc-eu-republici-srbiji/eu-i-srbija-na-delu/>).

Zaključak

Danas su samo naizgled utihnule velike priče o knezu Lazaru, Milošu Obiliću i ostalim simbolima srpskog junaštva, jer kosovski („vidovdanski“) mit stoji u podsvesti većine Srba, čija kultura danas predstavlja kombinaciju heroizma predaka i hedonizma savremenika. Đuro Šušnjić s razlogom govori o našem čoveku koji je „napola moderan, napola tradicionalan“, smatrajući da se ta kontradikcija koja postoji u njegovom mentalitetu oseća i u njegovom identitetu. U društvu koje je „u svađi sa samim sobom“ pojedinac je okovan pojmovima svoje nacije, vere ili stranke, te čoveku nedostaje ona rasudna moć i mogućnost uzdizanja do opšteg gledišta i osećanja za univerzalne istine i vrednosti (Šušnjić 2015: 476). Od tridesetih do sedamdesetih godina XIX veka srpska inteligencija lavira između paganskog duha narodne poezije i moderne misli naučnika i filozofa kakvi su Kant (Kant), Hegel (Hegel), Kont (Comte), Darvin (Darwin) ili Marks (Marx). Ona je pred dilemom: vratiti se Vidu, prvobitnom pretku koji ih podstiče na podvig za kulturni napredak ili se osloboditi njegovog arhaičnog kulta koji ih opterećuje na putu u budućnost? (Popović 2007: 162). Zapad i Amerika duboko su zakoračili u budućnost, a proizvodnja kulturnih obrazaca u Srbiji i dalje se odvija u političkoj kuhinji koja je na raskrsnici Istoka i Zapada, tradicionalnog i savremenog.

Usled nedostatka vrednosti, bez jasno naznačene hijerarhije ili poretka istih, srpsko društvo u celini i pojedinci u njemu dospevaju u krizu identiteta. Svi su u stanju nekakvog pijanstva i dezorijentisanosti: ko sam ja, čemu stremim i koje je moje mesto u društvu i svetu? Na ta pitanja nema odgovora ako se živi u svetu laži i privida, u mitovima i maglovitoj prošlosti. Društvene posledice takvog stanja su ogromne. *Retradicionalizacija* kao vraćanje predmodernim vrednostima kojima se savremenost pokušava da odene u tesnu i neprikladnu odeću prošlosti, poznato je, vodi marginalizaciji individualnih građanskih prava i sloboda. Uz mitologizaciju, ona dovodi do inertnosti i pasivnosti koja ostavlja nesagledive posledice na savremenu kulturu, kolektivne i personalne i identitete. Porazna je činjenica da je Srbija XXI veka još uvek na raskršću. Pitanja identiteta i dalje zadiru u područja mita, sve bežeći od realnosti. Paradoksalno je i to što se mi, u vremenu tehnološkog prevrata i informatičke revolucije (mobilnih telefona, elektronske pošte, Interneta), teško oslobađamo arhaičnog mišljenja, što mitove zamenjujemo isforsiranim patriotizmom i religiozno mističnim egzaltacijama. Neprestano gledajući u retrovizor na našim kolima, imamo čeoone sudare sa stvarnošću, dok svet ubrzano izmiče ispred nas. Baštinimo predmoderne vrednosti u svetu koji je postao uveliko postmoderan.

Literatura

1. Berk, P. (2010) *Osnovi kulturne istorije*, Clio, Beograd.
2. Božilović, N. (2014a) *Kulturno klatno: ogledi o tradiciji i modernizaciji kulture srpskog društva*, Filozofski fakultet, Niš.
3. Božilović, N. (2014b) „Antinomije jugoslovenskog rokenrola šezdesetih“, *Kultura*, 145, str. 217–242.
4. Buchenau, K. (2004) *Orthodoxie und Katholizismus in Jugoslawien 1945–1991. Ein serbisch-kroatischer Vergleich*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
5. Čolović, I. (2014) *Rastanak s identitetom*, Biblioteka XX vek, Beograd.
6. Čupić, Č. (2014) „Tradicionalizam i autoritarizam kao prepreke modernizacije društva u Srbiji“. U: Đurić, J., ur., Zbornik radova sa naučnog skupa *Antropološka teorija i društvena praksa – na tragu istraživačkog iskustva Zagorke Golubović*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, str. 115–131.
7. Dević, M. (2016) *Između zabave i propagande: strani film u beogradskim bioskopima od novembra 1944. do kraja 1955. godine*, Filmski centar Srbije, Beograd.
8. Gidens, E. (2005) *Odbegli svet*, „Stubovi kulture“, Beograd.
9. Godelier, M. (1987) „L'analyse des processus de transition“, *Information sur les sciences sociales*, vol. 26, No 2, str. 265–283.
10. Golubović, Z. (1999a) *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd.
11. Golubović, Z. (1999b) *Stranputice demokratizacije u postsocijalizmu*, Beogradski krug, Beograd.
12. Hejvud, E. (2005) *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
13. Hobsbom, E., Rejndžer, T., ur. (2002) *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd.
14. <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/kojem-bi-se-carstvu-priklonili--srbija-između-istoka-i-zapada/214> [11. 7. 2019].
15. http://www.birodi.rs/wp-content/uploads/2019/06/SVET-U-MEDIJIMA_web.pdf [11. 7. 2019].
16. <https://europa.rs/pomoc-eu-republici-srbiji/eu-i-srbija-na-delu/> [10. 8. 2019].
17. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=08&dd=06&nav_category=12&nav_id=1574471 [7. 8. 2019].
18. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-eu-pomoc-sad-rusija-gra%C4%91ani-neznanje/29230454.html> [10. 8. 2019].
19. Iglton, T. (2017) *Kultura*, Clio, Beograd.
20. Janjetović, Z. (2011) *Od „Internacionale“ do komercijale: popularna kultura u Jugoslaviji 1945–1991*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
21. Jovanović, B. (2008) *Prkos i inat*, Zavod za udžbenike, Beograd.
22. Jovanović, S. (2005) *Kulturni obrazac*, „Stubovi kulture“, Beograd.

23. Kuljić, T. (2006) *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja štampa, Beograd.
24. Kurjak, J. (2016) „Meka sila“ u funkciji spoljnopolitičke strategije Ruske federacije“. U: Biserko, S., ur., *Potka srpskog identiteta: antizapadnjaštvo, rusofilstvo, tradicionalizam...* Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, str. 123–133.
25. Lazić, M. (2005) *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*, „Filip Višnjić“, Beograd.
26. Lévy-Bruhl, L. (1998) *Primitivni mentalitet*, PlatΩ, Beograd.
27. Mašović, D. R. (2002) *Sudbinski snovi: uvod u američke studije*, Zograf, Niš.
28. Mid, M. (1972) „Nacionalni karakter“. U: Kreber, A. L., ur., *Antropologija danas*, „Vuk Karadžić“, Beograd, str. 555–575.
29. Moren, E. (1979) *Duh vremena I*, BIGZ, Beograd.
30. Popović, M. (2007) *Vidovdan i časni krst*, Biblioteka XX vek, Beograd.
31. Prošić-Dvornić, M., prir. (1994) *Kulture u tranziciji*, Plato, Beograd.
32. Rajs, R. A. (2006) *Čujte, Srbi!*, Beogradska knjiga i Partenon, Beograd.
33. Rogać Mijatović, Lj. (2014) *Kulturna diplomatija i identitet Srbije*, FDU i Clio, Beograd.
34. Rolandi, F. (2015) *Con ventiquattromila baci. L'influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955–1965)*, Bononia University Press, Bologna.
35. Roszak, T. (1978) *Kontrakultura*, Naprijed, Zagreb.
36. Skledar, N. (2012) *Sociologija kulture: pojmovi, teme, problemi*, Plejada – Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, Zagreb – Zaprešić.
37. Smith, A. (1991) *National Identity*, Penguin Books, London.
38. Spasić, I. (2004) *Sociologije svakodnevnog života*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
39. Stojanović, D. (2010) *Ulje na vodi*, Peščanik, Beograd.
40. Šušnjić, Đ. (2015) *Teorije kulture: predavanja*, Zavod za udžbenike, Beograd.
41. Vučetić, R. (2012) *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Službeni glasnik, Beograd.
42. Zimel, G. (2008) „Stranac“. U: Marinković, D., prir., *Georg Zimel 1858–2008*, Mediterran publishing, Novi Sad, str. 154–161.